

***Fundamentări teologice pentru filosofia
politică a creștinismului primar: O încercare pe
marginea teologiei politice ortodoxe***

Ovidiu PANAITE*

Abstract: *The theological background of political philosophy in early christianity, an essay on orthodox political theology. In this study we aim to indicate the assumptions of orthodox political theology, more exactly to identify a mentality which configures an attitude that subsequently is expressed politically. The theological frames that gave expression to this kind of attitude, later assumed in byzantine political science, can be identified in the ground elements of Christianity: the dogmatic-martyric consciousness of the Early Church, the compulsory relation between faith and testimony, the mystagogical dimension of Christianity, the Christological context (with an emphasis on the Incarnation and Resurrection of Lord Jesus Christ), the transforming power of prayer, the assertion of the prophetic power of the Church, the apologetic view, the Eucharistic site that defines the relation between faith and testimony as a revealing space, generating concepts and attitudes.*

Keywords: *Orthodox political theology, Early Church, political philosophy, apologetics, Christological context.*

* PhD, Assistant Professor, Faculty of Orthodox Theology at "1 Decembrie 1918" University, Alba Iulia, Romania.

1. Introducere

Prin încercarea de **conceptualizare** și ulterior de **operaționalizare** a sintagmei *teologie politică* ne introducem în sfera discursurilor provocate de intersecția câmpurilor de cercetare din domenii variate dominate de istoria și filosofia religiilor, științele politice, sociologie, antropologie, filosofie și psihologie. Drept urmare, *teologia politică* se constituie sub forma unui subiect cu abordări multiple, fie sub forma unui capitol de antropologie culturală¹, fie de filosofie politică (Spinoza, Hobbes) sau de istorie a religiilor în general sau creștină în special. În încercarea de a înțelege aria de acoperire a termenului, semantica tehnică, nu atât de ordin filologic, am constatat polarizarea discursului și varietatea abordării: de la cercetători care susțin existența și independența domeniului (Carl Schmitt, Johann Baptist Metz, Hans Eger, Jürgen Moltmann, Dorothy Sölle...), la negarea lui totală (Andreas Marxen, Stanley Hauerwas sau Heinrich Meier). Având în vedere multitudinea de abordări, de la propuneri concretizate în sisteme individuale la constructe teologico-politice de anvergură mai largă², cu intensități diferite, de la radicalism (gen Clayton Crockett) la neoliberalism, consider prematur a defini o apartenență conceptuală a sintagmei.

În cadrul acestui studiu doresc să propun un program de analiză prin metoda evolutiv genetică asupra **conținuturilor** conceptului de *teologie politică ortodoxă* așa cum răzbate din

¹ Vezi la Martin Heidegger, conf. <http://www.answers.com/topic/philosophical-anthropology>, 01.04.2013.

² Johann Baptist Metz, Jürgen Moltmann, Dorothy Sölle, Leo Strauss, Ernst H. Kantorowicz etc.

teologia Bisericii primelor secole³, deși problema nu își are totalitatea conținuturilor numai în acest segment cronologic, ci va obține noi valențe prin integrarea în paralelismul spiritualității răsăriteano-apusene cu politologiile specifice.

Departea de a se vorbi de un gen de proprietate a termenului din partea lumii teologice, admitem în primă instanță eliberarea lui de orice presiune venită *ad extra*. De aceea este important în a face o serie de diferențieri și delimitări în spectrul a ceea ce înseamnă *teologie politică* în sensul nostru de înțelegere. Unele lucrări definesc *teologia politică* prin metoda specifică și principiul său formal ca *politică* în sens extins⁴, sau ca viziunea teologico-religioasă a politicii și viziunea politică a religiei⁵. Altă grupare de cercetători definește *teologia politică* având în vedere scopul său, evaluându-o ca fiind justificarea teologică a unui sistem politic⁶. Altă ramură a cercetării consideră că creștinismul

³ A se vedea alte două încercări de introducere în *teologia politică ortodoxă*: Panaite Ovidiu, *The dogmatic and martyrial conscience of the Church in the political philosophy of early christianity*, în „European Journal of Science and Theology”, September 2012, vol. 8, Supplement 2, pp. 311-327; Idem, *Perioada constantiniană ca model al relațiilor Stat-Biserică*, în „Revista Teologică”, Anul XVI (88), nr. 3, iulie-septembrie, Sibiu, 2006. Autorul numește *conștiința dogmatico-martirică* din epoca primară a creștinismului drept element care fundamentează atitudinea *politică* a Bisericii, *situl* dogmatico-martiric al atitudinii politice.

⁴ Carl Schmitt, *Politische Theologie*, Leipzig, 1934, trad. rom. *Teologia politică*, traducere și note de Lavinia Stan și Lucian Turcescu, București, Edit. Universal Dalsi, 1996.

⁵ Hans Eger, *Die ersten Ansätze zu einer politischen Theologie in der christlichen Kirche*, în „Deutsche Theologie. Monatschrift für die deutsche evangelische Kirche”, nr. 2, Stuttgart, 1935, pp. 272-281; Idem, *Kaiser und Kirche in der Geschichtstheologie Eusebs von Cäsarea*, în „Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft und die Kunde der älteren Kirche”, nr. 38, Berlin, 1939, pp. 97-115.

⁶ Erik Peterson, *Kaiser Augustus im Urteil des antiken Christentums. Ein Beitrag zur Geschichte der politischen Theologie*, Kempten-München, 1933, pp. 289-299; Hans von Campenhausen, *Griechische Kirchenväter*, Stuttgart, 1961, trad. rom. de Maria Angheliescu, *Părinții greci ai Bisericii*, București, Edit. Humanitas, 2005. Justificarea teologică a proiectelor politice a creat una din premisele ereziilor în eforturile împăraților bizantini de a securiza granițele Imperiului. O astfel de încadrare teologică a proiectelor politice a dus de exemplu la presiuni de dogmatizare în vederea asimilării monofizismului în contextele Sinoadelor V și VI Ecumenice.

nu are niciun fel de teologie politică, deoarece termenul care definește cel mai bine atitudinea în fața problemelor *polisului* este termenul de *metapolitică*. În același timp nu se consideră a fi o știință din domeniul teologiei, care să aibă ca obiect de studiu politica, nici o modalitate de terapie profesională pentru acele categorii de cercetători care doresc crearea unor noi conștiințe revoltate de corupția actului politic în sine, teologie politică de tip resentiment, nu înseamnă clericalizarea politicii, nici politizarea religiei. Analizii prezintă și riscurile de secularizare a teologiei în baza unei absorbții și abordări unilaterale: *dependența noastră de curentele secularizării creează premisele riscului de a politiza teologia și de a o transforma într-un derivat secular al religiozității*, susține profesorul Carl Raschke într-o intervenție pe marginea renașterii a ceea ce numește teologia politică globală⁷. Ca reacție la iluminism, *noua teologie politică* va avea un program grupat în jurul ideii de manifest public al actului religios. Este de fapt o ieșire din spațiul individualist al unor experiențe religioase, în favoarea laturii sale publice, sociale. Teologia politică se prezintă sub forma unui raport critic între societate și credință, admitând Biserica în dimensiunea ei de mărturie publică a libertății oferite de credință⁸.

Teologia politică, în înțelesul nostru, se definește ca atitudine a conștiinței creștine în fața manifestului politico-imperial al autorității și la realitățile conexe, care decurg sau care depind în mare măsură de referința la această autoritate imperială, sau statală în sens modern, mărturisind o vertebralitate profund spirituală, hristologică, pnevmatologic-eclesială. Temele puse în discuție se grupează în jurul fundamentelor teologice ale

⁷ Carl Raschke, *Agamben and the revival of a global political theology – from an economy of resentment to an economy of glory*, conf. <http://theotherjournal.com/churchandpomo/2012/03/25>. Carl Raschke este profesor de Studii Religioase la Universitatea din Denver și autor, printre altele, al lucrărilor *GloboChrist* (Baker Academic, 2008) și *Postmodernism and The Revolution in Religious Theory: A Semiotics of the Event* (University of Virginia Press, Fall, 2012).

⁸ Kuno Füssel, *Teologia politica*, în *Die Heissen Eisen von A bis Z*, Johannes Bauer Verlag, Graz, Austria, trad. it. *Dizionario Teologico*, Roma, Cittadela Editrice, 1974, pp. 736-743.

concepției creștine în ceea ce privește persoana imperatorului, exercițiul său politico-religios, dar și în ceea ce privește filosofia politică a Imperiului cu referire la creștinism în general și la Biserică în special (împăratul văzut ca *mimisis*, atributele unui împărat creștin, raportul personal cu Dumnezeu; Biserica și împăratul; raporturile cu ereticii, iudaismul și păgânismul; Creștinismul și Imperiul).

Conceptul de *teologie politică* nu a fost tratat *in extenso* nici de teologia occidentală, nici de cea răsăriteană, deși este un concept major pentru ambele civilizații.

Prima lucrare care se detașează ca maturitate în înțelegerea dimensiunilor politice, religioase și culturale ale teologiei politice este a lui Erik Peterson intitulată *Der Monotheismus als politisches Problem: Beitrag zur Geschichte der politischen Theologie im Imperium Romanum*, publicată la Leipzig în anul 1935⁹. Lucrarea se constituie sub forma unei abordări critice la adresa *teologiei politice* în înțelesul lui Carl Schmitt, arătând funcția regeneratoare a credinței în sine. Alte contribuții ale cercetătorilor vor apărea șase ani mai târziu prin studiile lui Kenneth M. Setton¹⁰, completate în 1947 de Hendrikus Berkhof¹¹ și în 1966 de Francis Dvornik¹². Aceeași problematică a făcut obiectul unor preocupări din partea altor cercetători, ale căror concluzii au fost publicate în revistele de specialitate. O direcție a studiilor a fost că *renovatio constantini* este prelungirea unei

⁹ Peterson face o relaționare a implicațiilor politice urmărind paralelismul dintre păgânism și monoteismul creștin. Face o evaluare pozitivă a Imperiului în termeni biblici, Logos, Messia etc., urmărind conceptele anteniceene care vor fi mai târziu un suport pentru politologia secolului al IV-lea.

¹⁰ Kenneth Setton, *The christian attitude towards the Emperor in the fourth century, especially as shown in addresses to the Emperor*, trad. deutsch *Kirche und Kaiser: Eine Untersuchung der Entstehung der byzantinischen und theokratischen Staatsauffassung im vierten Jahrhundert*, New York, Columbia University Press, 1941.

¹¹ Hendrikus Berkhof, *Kirche und Kaiser. Eine Untersuchung der Entstehung der byzantinischen und der theokratischen Staatsauffassung im vierten Jahrhundert*, Zürich, 1947.

¹² *Early Christian and Byzantine Political Philosophy*, Washington D.C., 1966.

tipologii monarhice de proveniență elenistă, tipologie construită pe paralelismul dintre monarhie și monoteism. La *încreștinarea* conceptelor eleniste a contribuit, după părerea unor cercetători, în mare măsură Eusebiu de Cezareea, după care părinții greci au extins interpretările pe spații conceptuale de mai mare anvergură.

Michael Azkoul este parțial de acord cu afirmațiile anterioare¹³. Corectivul adus de Azkoul este următorul: metoda unei grupe de cercetători moderni, una restrictivă și pozitivistă, *nu ia în considerare contextul hristologic al teologiei politice patristice*. În concepția lui, doctrina hristologică este definitorie în stabilirea fondului teoretic al Bisericii, fond care se constituie ca o bază de discuție pentru raportarea ei la conștiința civilă. Sancțiunea adusă de Azkoul unei linii istoriografice este aceea că s-a căzut într-o stare de ignoranță în ceea ce privește evaluarea epistemologică și metafizică a dogmelor. Tocmai această *docta ignorantia* a creat premisele unui hermeneutici care a dat naștere la ideea că *renovatio constantini* este continuarea unui elenism teocratic. Într-adevăr, părinții greci nu au dezvoltat o filozofie politică *stricto sensu*, dar au convertit teocrația iudaică într-un concept creștin¹⁴. Pornind de la aceste premise, A.V. Kartasheff, profesor la Institutul Teologic Ortodox Saint Serge din Paris, consideră că posibilitatea de a înțelege sistemul hristocratic bizantin se află în înțelegerea tainei Întrupării Mântuitorului Hristos, mai clar, acceptarea formulei hristologice de la Calcedon: *Unul și Același Hristos, Fiu, Domn, fără de început, cunoscut în două firi neamestecat, neschimbat, neîmpărțit și nedespărțit, separarea naturilor neafectând unirea*¹⁵. Acest formular dogmatic avea să stea la baza *simfoniei* bizantine în perioada lui

¹³ Michael Azkoul, *Sacerdotium et Imperium: the Constantinian Renovatio according to the Greek Fathers*, în „Theological Studies”, 32, 1971, pp. 431-464.

¹⁴ George Florovsky, *Empire and the Desert: Antinomies of Christian History*, în „Greek Orthodox Theological Review”, nr. 3, 1957, pp. 133-159.

¹⁵ Actio 5 (J.D. Mansi, Edit., *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio* 7, Veneția, 1759), 116 f. în comentariul lui A.V. Kartasheff, *The Restoration of Holy Russia*, 1946, *apud* Michael Azkoul, *art.cit.*, pp. 432.

Justinian, un extras politic dintr-un concept dogmatic, o normă cu o componentă politică foarte clară:

„Maxima quidem in hominibus sunt dona dei a superna collata clementia sacerdotium et imperium, ilud quidem divinis ministrans, hoc autem humanis praesidens ac diligentiam exhibens; ex uno eodemque principio utraque procedentia humanam exornant vitam. Ideoque nihil sic erit studiosum imperatoribus, sicut sacerdotum honestas, cum utique et pro illis ipsis semper deo supplicent. Nam si hoc quidem inculpabile sit undique et apud deum fiducia plenum, imperium autem recte et competenter exornet traditam sibi rempublicam, erit consonantia (symphōnia) quaedam bona, omne quicquid utile est humano conferens generi”¹⁶.

Cu alte cuvinte, împărăția creștină se manifestă în *Imperium* și *Sacerdotium*, pentru care există două firi, două naturi în unicul Ipostas al Mântuitorului Hristos. După acest secol, teologia politică se diferențiază pe două ramuri, una de inspirație bizantină iar alta apuseană, latină¹⁷.

2. Relația intrinsecă dintre credință și mărturisire: eclesialitatea credinței și a mărturisirii

Dacă tipul acesta de reflexie teologico-politică este caracteristic perioadei de la Constantin la Justinian, aceasta presupune deja existența unui fond dogmatic care a fost utilizat ca sursă și inspirație anterior momentului istoric constantinian sau

¹⁶ *Corpus juris civilis: Novellae 4* (Edit. R. Schoell; Berlin, 1959), col. 1, tit. 6, *apud Ibidem*, p. 433.

¹⁷ *Augustinianismul politic* propus în anul 1934 (Henri-Xavier Arquillière, *L'augustinisme politique: essai sur la formation des théories politiques du Moyen Âge*, Paris, Vrin, 1934), este evaluat de unii cercetători ca o noțiune ambiguă, imprecisă. Henry de Lubac a contestat (*Augustinisme politique?*, în „Théologies d'occasion”, Paris, Desclée de Brouwer, 1984, pp. 255-308) pertinenta istorică a acestui concept. Vezi și intervențiile lui Yves Congar din preajma anilor 1980 (*Le monothéisme politique de l'Antiquité et le Dieu-Trinité*, în „Concilium” nr. 163, 1981, pp. 51-58).

justinian. Înainte de a legitima observația că avem de a face cu extrase politice din concepte dogmatice, se impune identificarea fondului dogmatic și a trăsăturilor definitorii ale acestui fond. În cadrul unui alt studiu am identificat tipologia conștiinței dogmatico-martirice articulată pe fondul eclesiologic primar, al primelor secole creștine¹⁸.

O primă dimensiune a teologiei politice vine dinspre relația intrinsecă a credinței cu domeniul vizibilității ei, cu mărturisirea ei. Acest tip de relație devine obligatoriu în contextul în care conștiința biblică a Vechiului dar și a Noului Testament structură unitatea dintre credință și mărturisirea ei în formule de tipul: *crezut-am, pentru aceea am și grăit* (Ps. 115, 1) sau ulterior formula euharistică: *cred Doamne și mărturisesc*. Un alt înțeles, nu contradictoriu ci complementar celui biblic, se desprinde din analiza formularelor de credință, a orosurilor Sinoadelor Ecumenice, văzute ca expresie a credinței personale, dar și a comunității¹⁹. De exemplu, formularul niceo-constantinopolitan nu începe cu singularul verbului *pisteuo*, ci cu pluralul *pisteuomen, credem*. La prima vedere ar fi vorba de o simplă observație de ordin filologic, dar conținuturile lui *pisteuomen* sunt mult mai bogate, trimit la eclesialitatea actului de a crede, construiesc o spațializare sacră care depășește strictul cognitivism. În epistola către Romani Sfântul Apostol Pavel folosește clasicul chiasm aplicat ordonării celor doi termeni (mărturisire și credință) pentru a întări relația organică, logică și determinantă, între cele două dimensiuni ale spiritualității: *că de vei mărturisi cu gura ta că Iisus este Domnul și vei crede în inima ta că Dumnezeu L-a înviat pe El din morți, te vei mântui. Căci cu inima se crede spre dreptate, iar cu gura se mărturisește spre mântuire* (Romani 10, 9-10). Exegeții glosează pe marginea

¹⁸ Panaite Ovidiu, *The dogmatic and martyrial conscience of the Church in the political philosophy of early christianity*, în „European Journal of Science and Theology”, September 2012, vol. 8, Supplement 2, *passim*.

¹⁹ *Doctrinarismul*, curent sancționat atât de Jaroslav Pelikan, cât și de John Behr împreună cu alți teologi.

acestor cuvinte pauline pentru a arăta așa cum am spus legătura obligatorie dintre credință și mărturisire. Aici mărturisirea și credința sunt într-o înțelegere care depășește simpla afirmație că un lucru este adevărat. Credința se referă la a mărturisi adevărul Învierii Lui Hristos și la a merge în această credință²⁰.

Fericitul Augustin continuă aceste tipuri de condiționări arătându-le ca drumuri spre mântuire: „*nu ne putem asigura mântuirea decât dacă... ne facem pe noi înșine mărturisire a credinței pe care o purtăm în inimă*”²¹. În acest punct se construiește trilogia augustiniană *mântuire-mărturisire-credință*. Deși nu face obiectul prezentului studiu, propunem ca subiect de reflectare funcția autorevelatoare a ceea ce numim elementele credinței, Învierea Domnului având forță în și prin ea însăși.

3. Genericul teologiei politice ortodoxe

Spațiul acestui studiu nu ne permite inventarierea tuturor scriitorilor, apologeților sau a elementelor care au generat filosofia politică creștină, motiv pentru care am recurs la metoda selecției pentru a ilustra principiul nostru de lucru²². În amestecul de religie și politică al primelor secole creștinii continuau să existe și să se organizeze. Acest amestec a provocat Biserica la formulări mai clare, la conturarea și precizarea unor elemente de filozofie politică de expresie creștină. Ambientul în care s-au formulat asemenea concepte este marcat de tensiunea care a stat la baza literaturii apologetice dintre conștiința păgână și conștiința

²⁰ *The Orthodox Study Bible*, California, St. Athanasius Academy of Orthodox Theology, 2008, p. 1541.

²¹ Augustine, *On Faith and the Creed 1* (NPNF-1 3: 321), apud Jaroslav Pelikan, *Credo. Historical and Theological Guide to Creeds and Confessions of Faith in the Christian Tradition*, Yale University, 2003, trad. rom. de Mihai Silviu Chirilă, *Ghid istoric și teologic al crezurilor și mărturisirilor de credință în tradiția creștină*, Iași, Polirom, 2010, pp. 62-63.

²² De importanță majoră sunt contribuțiile lui Origen (idei-forță pentru teologia politică: Învierea Domnului și libertatea creștină), Tertulian (realitatea Întrupării Domnului Hristos), Clement Romanul (alcătuiește cea mai veche rugăciune – păstrată – a Bisericii pentru conducători), care vor face obiectul unui alt studiu.

creștină. Inspirația creștină? **Conștiința dogmatico-martirică a Bisericii primelor secole.** Literatura exegetică și apologetică vor marca **premisele unei conștiințe politice creștine autonome,** după cum reiese din întreaga epocă a martirilor²³.

Această atitudine necesită o seamă de precizări: dacă se are în vedere această reacție numai ca un ecou întârziat al unei îndelungate așteptări a primilor creștini, reacție determinată de criza politică de la începutul secolului al III-lea din timpul împăraților sirieni²⁴, întâlnim aici primul exemplu al curajului creștin de a-și asuma responsabilități statale (ceea ce ar deturna sensul creștinismului și vocația Bisericii); sau în cel de al doilea sens structurarea conștiinței martirice. Martirii sunt acei creștini care și-au acceptat existența ca și o cruce, ieșind din această viață prin mărturisirea crezului Bisericii universale: unicitatea Dumnezeuului Celui viu răstignit, mort și înviat pentru omenire. Termenul de ostilitate nu este cel care reflectă cel mai bine conținuturile adânci ale experienței martiriului, justificarea lui, creștinul nu moare numai pentru a-și manifesta ostilitatea sau pentru ostilitate în sine, ci are în vedere ceva mult mai profund, o mărturisire ce ține de însăși experiența profundă a Dumnezeuului Celui Viu. Martiriul este în viziunea Bisericii o nouă naștere, un botez spre a dobândi viața veșnică, spălarea păcatelor, o suferință

²³ Robert M. Grant, *The Chronology of the Greek Apologists*, în „Vigiliae Christianae”, vol. 9, nr. 1, 1955, pp. 25-33; D. W. Palmer, *Atheism, Apologetic, and Negative Theology in the Greek Apologists of the Second Century*, în „Vigiliae Christianae”, vol. 37, nr. 3, 1983, pp. 234-259; G. C. O’Ceallaigh, „Marcianus” *Aristides, on the Worship of God*, în „The Harvard Theological Review”, vol. 51, nr. 4, 1958, pp. 227-254; Paul Keresztes, *Law and Arbitrariness in the Persecution of the Christians and Justin’s First Apology*, în „Vigiliae Christianae”, vol. 18, nr. 4, 1964, pp. 204-214; Mark S. Burrows, *Christianity in the Roman Forum: Tertullian and the Apologetic Use of History*, în „Vigiliae Christianae”, vol. 42, nr. 3, 1988, pp. 209-235; James William Johnson, *Tertullian and „A Modest Proposal”*, în „Modern Language Notes”, vol. 73, nr. 8, 1958, pp. 561-563; W. H. C. Friend, *Early Christianity and Society: A Jewish Legacy in the Pre-Constantinian Era*, în „The Harvard Theological Review”, vol. 76, nr. 1, 1983, pp. 53-71; Paul Keresztes, *The Literary Genre of Justin’s First Apology*, în „Vigiliae Christianae”, vol. 19, nr. 2, 1965, pp. 99-110.

²⁴ Robert M. Grant, *The Chronology of the Greek ...*, p. 31.

în care omul se coace asemenea pâinii în cuptor: *căci el (mucenicul n.n.) stătea în mijlocul focului nu ca un trup care arde, ci ca o pâine care se coace*²⁵. În acest sens Sfântul Grigorie Teologul vorbește în *Către Vitilian din partea fiilor săi* de trei tipuri de naștere:

„...venind în trup și sânge din a căror stricăciune oamenii zidiți fiind, degrab se și sfârșesc; aceasta este cea dintâi naștere; apoi urmează nașterea din Duhul Sfânt curat, când peste cei spălați în apă prin botez pogoară luminarea. Iar cea de a treia naștere, în lacrimile și durerile noastre, curățește chipul dumnezeiesc cel înnegrit de rău prin netrebnicia păcatului. Dintre nașterile acestea - pe prima omul o dobândește de la părinți, pe cea de a doua de la Dumnezeu, iar în a treia însuși își este părinte, arătându-se lumii ca binefăcătoare lumină”²⁶.

Din aceste cuvinte rezultă că cea din urmă naștere este cea a desăvârșirii.

La cel mai vechi apologet al creștinismului, anume Quadratus, întâlnim o stilistică de apărare organizată antitetic²⁷. Întâlnim aici opoziția deschisă între **caracterul mistagogic al creștinismului** și ermetismul eleusian, primul oferind adevăratele virtuți necesare mântuirii, pe când al doilea întreținând necunoașterea și viciul la nivelul unor componente magice. Pe

²⁵ *Martiriul Sfântului Policarp*, în *Actele Martirice* (traducere din limba greacă a lucrării lui Panaiot C. Hristu, *Τά μαρτύρια τών άρχαίων χριστιανών...*, Tesalonic, 1978), București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române (în continuare Edit. I.B.M. al B.O.R.), 1997, p. 38.

²⁶ Grigorie de Nazianz, *Πρός Βιτιλιανον παρά τών υιών*, carm. 2, 2 (poem), 3.260-268, în Migne P.G., 37, 1498 A-1499 A, *apud* Arhimandritul Sofronie, *Despre temeierile nevoinei ortodoxe*, trad. Ierom. Rafail Noica, Alba Iulia, Edit. Episcopiei Ortodoxe Române Alba Iulia, 1994, p. 111.

²⁷ Robert M. Grant, *The Future of the Ante-Nicene Fathers*, în „The Journal of Religion”, vol. 30, nr. 2, 1950, pp. 109-116; D. W. Palmer, *art. cit.*, pp. 240-245; Leonard L. Thompson, *The Martyrdom of Polycarp: Death in the Roman Games*, în „The Journal of Religion”, vol. 82, nr. 1, 2002, pp. 27-52; Robert M. Grant, *The Chronology ...*, în „Vigiliae Christianae”, vol. 9, nr. 1, 1955, pp. 27-28.

aceeași linie se înscrie și Aristide din Atena²⁸. Pentru multă vreme considerată dispărută, lucrarea, citată și ea de Eusebiu în același context cu prima apologie²⁹, a fost recompusă prin traduceri parțiale avându-se la bază versiuni siriace și armene, pentru ca în final J.A. Robinson să identifice o copie în limba greacă adăugată la lucrarea aghiografică *Varlaam și Ioasaf*. Textul a fost publicat pentru prima dată după varianta originală în anul 1891 la Cambridge. Textul grecesc a suferit unele adaptări din cauza unei traduceri libere, motiv pentru care s-a aplicat metoda comparativă, luându-se ca element de comparație un fragment conservat de codexul Oxirincus³⁰.

Aristide își organizează întregul discurs pe tema **credinței în Dumnezeu**, folosind foarte frecvent trimeri la filosofia naturală. Acesta este motivul pentru care unii critici au văzut în el mai mult teze ale filosofiei stoice, sau determinări directe din partea lui Filon, decât argumentație biblică. Din punctul de vedere al lui Aristide, lumea este împărțită în patru categorii: grecii, barbarii, iudeii și creștinii. Pentru el, creștinii se diferențiază de celelalte categorii prin viziunea superioară despre viață, prin morala și doctrina lor înaltă: *„creștinii sunt mai aproape de adevăr decât alte popoare, deoarece îl cunosc pe Dumnezeu și cred în El, Creatorul cerului și al pământului, în care sunt toate lucrurile și de la care sunt toate; care nu are alt dumnezeu pentru a-L însoți; de la care au primit aceste porunci care au fost puse în duhul lor și a căror împlinire îi conduc la nădejdea celor*

²⁸ Robert M. Grant, *The Future of the Ante-Nicene...*, pp. 110-116; D. W. Palmer, *art. cit.*, pp. 255-259; Leonard L. Thompson, *art. cit.*, pp. 27-52; Robert M. Grant, *The Chronology...*, în „Vigiliae Christianae”, vol. 9, nr. 1, 1955, pp. 28-29.

²⁹ Eusebiu de Cezareea, *Istoria bisericească*, vol. IV, III, 3, în col. „Părinți și Scriitori Bisericești”, vol. 13, București, Edit. I.B.M. al B.O.R., 1987, p. 146. Informație în text paralel la: Eusèbe de Césarée, *Histoire Ecclésiastique* IV, III, 1-2, în col. „Sources Chrétiennes”, nr. 31, texte grec, traduction et annotation par Gustave Bardy, Les Éditions du Cerf, Paris, 1952; (*Hist. Eccl.*, IV, III, 3, pp. 162-163).

³⁰ G. Lebreton, *L'apologetica cristiana nel II secolo*, în *Histoire de L'Eglise I* (coord. Fliche August- Martin Victor), tomo I, Paris, 1936, trad. it. *Storia della Chiesa*, Torino, Edit. SAIE, 3-a edizione della versione italiana, 1976, p. 541.

viitoare... *fac bine dușmanilor, se numesc între ei frați, ...când un sărac moare contribuie toți după posibilități la înmormântarea lui... Acestea sunt, o rege, legile lor. Sunt recunoscători față de Dumnezeu, pentru că pentru ei a fost făcut universul întreg și toată creația*³¹. Din întregul text al apologiei răzbate **simplicitatea** teologiei primilor creștini care are la bază credința în Dumnezeu. Ea este cea care neagă *lumea decăzută a păgânilor*, opunându-le sfințenia vieții. Creștinii recunosc că întreaga lume este un dar de la Dumnezeu și ei sunt recunoscători pentru aceasta. Aristide reușește să individualizeze comunitatea creștinilor separându-o de restul lumii prin propria ei vocație. În acest sens creștinii configurează un spațiu, un timp, un mod de a fi care derivă din calitatea lor de *cetățeni ai cerului*. Ei aparțin așadar unei alte ordini decât celei terestre, o ordine divină care le-a pus la îndemână întregul univers pentru a se mântui. Expresia *pentru ei a fost făcut universul* are mai întâi rolul de a **singulariza experiența creștină** în relație cu alte tipuri de spiritualitate, iar în cel de al doilea rând de a o înfățișa ca unica rațiune de existență a lumii. Pentru mentalitatea păgână era o expresie destul de dură. Existența acestei comunități care-și revendică rațiunea de a fi a lumii agita și mai mult intoleranța romanilor care începeau să se grupeze tot mai mult în jurul conceptelor care stabileau penalitatea creștinilor. În asemenea condiții, în calitate de *popor nou* și cu vocația universalității lui, creștinii introduc o **concepție politică mistică** în raporturile lor cu Imperiul Roman.

4. Contextul hristologic și euharistic al teologiei politice la Sfântul Justin Martirul și Filosoful și Sfântul Ignatie al Antiohiei

În paralel cu cristalizarea elementelor de organizare bisericească, se detașă o concepție politică creștină caracterizată din ce în ce mai mult de o mai mare claritate. *Noi creștinii nu ne*

³¹ Aristite, *Apologia*, în „Journal of Theological Studies”, XXV, 1923, pp. 73-77, apud *Ibidem*, pp. 542-543.

rugăm de împărat ca de un dumnezeu și noi creștinii nu facem jurăminte pe geniul împăratului, sunt două fraze care marchează o seamă de diferențieri înțelese mai clar în mărturiile Donatei din Scilium și ale senatorului Apolonius: „*Eu cinstesc împăratul pentru că este împărat; adorarea se adresează numai Lui Dumnezeu*”³² și „*Iisus Hristos ne-a învățat să ne supunem legii date de El, să cinstim pe împărat, să adorăm numai pe Dumnezeul cel nemuritor, să credem că sufletul este nemuritor*”³³. Creștinismul vedea în zei o manifestare demonică, un spirit contrar lui Dumnezeu, și în geniul împăratului un demon periculos: *Ce este rău în a spune că împăratul este Domnul, și cu aceste cuvinte îți poți salva propria viață?*, întrebă, de exemplu, funcționarul imperial pe Policarp al Smirnei. Același Policarp diferențiază prudent între domnia unui tiran și stăpânirea rânduită de Dumnezeu: „*pe tine te-am socotit vrednic de cunoaștere, căci am învățat să dăm autorităților și stăpânirilor rânduite de Dumnezeu cinstea cuvenită, care nu ne aduce nici un rău*”³⁴. Creștinul Speratus împreună cu alți cinci mărturisitori refuză să se supună judecătorului care îl obliga să jure pe geniul protector al cezarului: „*Nu voi putea să mărturisesc niciodată un imperiu divin pe acest pământ; eu îl slujesc pe Dumnezeul pe care niciodată ochiul oamenilor nu l-a putut vedea*”³⁵.

În paralel cu martiriul creștin apar noi creații ale literaturii apologetice care au ca și obiect diferențierile amintite. Prima atitudine de acest gen este atribuită lui **Justin Martirul și Filosoful**³⁶, care alcătuiește în preajma anului 150 o scriere în

³² *Acta Scilitanorum*, 9, (Knopf-Kruger, p. 29), *apud* Hugo Rahner, *Kirche und Staat im fruhen Christentum* (Documente aus acht Jahrhunderten und ihre Deutung), München, Kosel-Verlag, 1961, Italian version: *Chiesa e struttura politica nel cristianesimo primitivo*, Milano, Jaca-Book, 1970, p. 44.

³³ *Martiriul Sfântului Apollonius*, în *Acele Martirice ...*, p. 101.

³⁴ *Martiriul Sfântului Policarp*, în *Ibidem*, pp. 34-35.

³⁵ *Martiriul Sfinților Scilitani*, în *Ibidem*, p. 86.

³⁶ J. Lebreton, *Histoire du dogme de la Trinité*, vol. II, pp. 405-484; I. Giordani, *Le Apologie e brani scelti del dialogo con Trifone*, Florența, 1929; Ioan G. Coman, *Patrologia*, vol. III, București, Edit. I.B.M. al B.O.R., 1998.

apărarea creștinilor adresată împăratului Antonin Piosul și fiului acestuia, Marc Aureliu. Istoriografia a cunoscut trei opere iustiniene a căror autenticitate nu a fost negată. Este vorba de două lucrări cu conținut apologetic și un dialog cu iudeul Trifon. Pe baza prezenței Logosului în lume, Justin face diferențierea între creștinism și sistemele filosofice, orice asemănare între dogma creștină și misterele păgâne fiind lucrarea demonilor. Apologia a II-a este adresată lui Lollius Urbicus, prefect urban între anii 146-160. Motivul apologiei a fost condamnarea la moarte a unui grup de creștini de către Urbicus, Justin folosind acest moment pentru a vorbi despre prezența răului în lume și de ce Dumnezeu îngăduie răul³⁷. Întregul discurs al lui Justin este organizat în jurul mării teme a **Întrupării Domnului Hristos**, văzut în unele situații, atunci când contextul o cerea, ca logos seminal. Ceea ce diferențiază lucrarea lui Justin de scrierile lui Quadratus sau Aristide, este apelul la fondul **hristologic** pe care îl prelucrează în manieră particulară. Apologia lui Justin este primul document de acest gen în literatura creștină care aduce ca prim argument cuvintele Mântuitorului: *Dați Cezarului cele ce sunt ale Cezarului și Lui Dumnezeu cele ce sunt ale Lui Dumnezeu*. După cuvinte de apărare la adresa creștinilor prin care se arată loialitatea lor față de imperiu și față de conducător, autorul textului se folosește de **imagini apocaliptice** pentru a invoca dreptatea ultimă, justiția supremă care pedepsește păcatul și răsplătește virtutea: «Înainte de toate noi încercăm să plătim primii datoriile față de cei care au datoria de a le aduna, după cum ne-a învățat pe noi Domnul. Într-adevăr, în acel timp unii au mers la El pentru a-L întreba dacă se cade sau nu a da dajdie Cezarului. El le-a răspuns: „Spuneți-mi, al cui este chipul de pe monedă?”- „Al Cezarului”, ziseră aceia. Și din nou le-a răspuns lor: „Dați Cezarului cele ce sunt ale Cezarului și Lui Dumnezeu cele ce sunt ale Lui Dumnezeu”. De aceea noi îl cinștim numai pe Dumnezeu, iar pentru restul vă slujim cu bucurie, recunoscându-vă ca împărat și stăpânirea voastră asupra oamenilor, și ne rugăm, deoarece se

³⁷ Robert M. Grant, *The Chronology of the Greek ...*, p. 26.

găsește în voi, dincolo de puterea regală, un înțelept discernământ. Iar dacă nu... fiecare va fi pedepsit în focul veșnic, după măsura lucrurilor făcute și va da socoteală înaintea lui Dumnezeu pe măsura puterilor care le-a avut, după cum Hristos a zis: „cui i s-a încredințat mult, mai mult i se va cere” (Lc. 12, 48)»³⁸. Teologia politică a lui Justin afirmă **puterea rugăciunii** pentru a descoperi *discernământul cel înțelept* al împăratului.

În discursurile justiniene întâlnim o teologie politică structurată pe cel puțin trei mari direcții, trei concepte directoare din care derivă puterea martiriului și transformarea acestei experiențe în act de conștiință eclesială: întâlnim o importantă *componentă hristologică* (Justin vede lucrarea în lume a unicului Dumnezeu în Treime prin Unicul Fiul, Logosul plin de putere și de adevăr, prin care toate s-au făcut. Dacă Dumnezeu este Unul, experiența creștinului se singularizează în raport cu cultele politeiste păgâne, de unde imposibilitatea de a sacrifica zeilor. Angajarea umanității spre Fiul-Cuvântul este una ontologică, totală și dinamizată de însăși prezența interioară a Fiului în creația sa); în cel de-al doilea rând, Justin vorbește de *puterea transfiguratoare a rugăciunii* (rugăciunea este o stare activă în care omul se împărtășește de puterea luminoasă a Cuvântului. Această rugăciune poate avea efecte și asupra altora, pentru a le descoperi *discernământul înțelepciunii* sau *înțelepciunea discernământului*); cea de a treia componentă relevantă de teologia sfântului Justin stă în *afirmarea puterii profetice a Bisericii* (profeții Vechiului Testament au anunțat cele viitoare, evenimente care s-au și împlinit. Vechiul Testament are o continuitate prin profeție în Noul Testament, iar Biserica, împărtășindu-se de această memorie internă a laturii sale profetice, este ancorată deja în cele viitoare, văzând viitorul ca deja împlinit, conform vocii lui Dumnezeu).

³⁸ J.C. Otto, *Corpus Apologetarum christianorum* I/1, Jena, 1876, 54 sq., *apud* Hugo Rahner, *op. cit.*, p. 47.

Pe același ton este gândirea sfântului **Ignatie al Antiohiei**³⁹. În actul său martiric distingem sufletul unui om care așteaptă cu nerăbdare plecarea din această lume, pentru a primi Trupul și Sângele Mântuitorului. *Dă-ne nouă să ne împărtășim cu Tine mai adevărat în ziua cea neînserată a împărăției Tale*, este leit-motivul gândirii teologice ignatiene. Pe parcursul întregii sale creații, a adâncit credința creștină ca experiență a vieții. Astfel, a formulat conștiința de integrare a unei Biserici locale în experiența mai largă a Bisericii Universale, punând bazele unei ecclesiologii de care se va ține cont în anii ulteriori. În cuvintele sale ultime, testament, a susținut cu tărie rolul fundamental al Euharistiei. Conștiința creștinului primar a fost determinată de **experiența Euharistiei** ca prezență reală a Mântuitorului Hristos în lume și în oameni: Euharistia manifestă Întruparea și Învierea, ca schimbare ontologică a omenirii. Experiența vieții și a morții în cazul creștinilor se clădește pe prezența imediată a Persoanei Mântuitorului. Importanța acestei concepții ajută la departajarea Dumnezeuului creștin de divinitățile lumii gnostice care sunt prezentate mai mult la nivelul impersonal al lui *summus Deus*. Pentru Ignatie, Dumnezeu nu este un abis în care omul se va pierde, ci este Tatăl care îl cheamă prin Fiul și care îl așteaptă⁴⁰. Comunitatea creștină se definește pe sine prin referința continuă la Euharistie. Numai o astfel de comunitate euharistică putea fi posesoarea unui duh atât de puternic care să biruiască moartea. Conștiința euharistică mărturisea în același timp universalismul

³⁹ Allen Brent, *Ignatius of Antioch and the Imperial Cult*, în „Vigiliae Christianae”, vol. 52, nr. 1, 1998, pp. 30-58; Christine Mohrmann, *A propos de deux mots controversés de la latinité chrétienne: tropaeum. nomen*, în „Vigiliae Christianae”, vol. 8, nr. 3, 1954, pp. 154-173; Cullen I. K. Story, *Ignatius to the Romans 2:1c*, în „Vigiliae Christianae”, vol. 47, nr. 3, 1993, pp. 226-233; Robert F. Stoops Jr., *If I Suffer... Epistolary Authority in Ignatius of Antioch*, în „The Harvard Theological Review”, vol. 80, nr. 2, 1987, pp. 161-178; Richard A. Bower, *The Meaning of ΕΠΙΤΥΧΑΝΩ in the Epistles of St. Ignatius of Antioch*, în „Vigiliae Christianae”, vol. 28, nr. 1, 1974, pp. 1-14; Sergio Zañartu, *Les concepts de vie et de mort chez ignace d'Antioche*, în „Vigiliae Christianae”, vol. 33, nr. 4, 1979, pp. 324-341.

⁴⁰ Arthur Darby Nock, *Cremation and Burial in the Roman Empire...*, pp. 323-330.

bisericesc. Fundamentul teologiei politice al lui Ignatie este așadar unul profund euharistic. Euharistia exprimă unicitatea creștinismului: *doresc pâinea lui Dumnezeu care este Trupul lui Hristos, Fiul lui David și doresc sângele Lui ca băutură*. Aceste argumente ale lui Ignatie le găsim mărturisite în simbolurile de credință ale bisericii primare. Mai târziu, în contextul apariției arianismului, sfinții părinți vor face apel la tradiția creștină exprimată în Euharistie. Acum ei vor relua un adevăr de credință și anume, comunitatea creștină are un fundament și o rațiune de a fi profund euharistică. Ea se realizează numai prin săvârșirea Euharistiei, care astfel devine conștiința vie a Bisericii.

5. Concluzii

În cadrul acestui studiu nu am avut ca obiectiv tratarea exhaustivă a fundamentărilor teologiei politice, ci numai constatarea unui mental care configurează deja o atitudine exprimată politic. Cadrele teologice care au dat expresie acestui gen de atitudine, asumate ulterior în politologia bizantină, le-am identificat în elementele de bază ale creștinismului: conștiința dogmatico-martirică a Bisericii primare, relația obligatorie între credință și mărturisire, dimensiunea mistagogică a creștinismului, contextul hristologic (cu accent pe Întruparea și Învierea Domnului Iisus Hristos), puterea transfiguratoare a rugăciunii, afirmarea puterii profetice a Bisericii, viziunea apocaliptică, situl euharistic al definirii relației dintre credință și mărturisire ca spațiu revelator, generator de concept și atitudine.

Pe de altă parte asistăm și la absorbția ereziilor în a justifica tipuri de politologii. De exemplu, preluarea conceptului de subordonare hristologică a creat premisele arianismului politic, un sistem în cadrul căruia Biserica își pierdea independența în favoarea unui control strict din partea împăratului. Numai într-un asemenea context avem posibilitatea de a înțelege afirmația împăratului arian Constanțiu în cadrului sinodului local din Milano: *ceea ce eu doresc are valabilitate de canon*, sau că el este *episcop al episcopilor*.

Acestea sunt, la nivelul unei microsinteze, ideile-forță care modulează expresia politică a creștinismului, expresie finalizată în extrase politice din concepte dogmatice.

References

1. *The Orthodox Study Bible*, California, St. Athanasius Academy of Orthodox Theology, 2008.
2. *** *Actele Martirice*, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1997.
3. Arhimandritul Sofronie, *Despre temeierile nevoinței ortodoxe*, traducere de Ierom. Rafail Noica, Alba Iulia, Editura Episcopiei Ortodoxe Române Alba Iulia, 1994.
4. Azkoul, Michael, *Sacerdotium et Imperium: the Constantinian Renovatio according to the Greek Fathers*, în "Theological Studies", nr. 32, 1971.
5. Florovsky, George, *Empire and the Desert: Antinomies of Christian History*, în "Greek Orthodox Theological Review", nr. 3, 1957.
6. Pelikan, Jaroslav, *Credo. Historical and Theological Guide to Creeds and Confessions of Faith in the Christian Tradition*, Yale University, 2003.
7. Schmitt, Carl, *Politische Theologie*, Leipzig, 1934, *Teologia politică*, traducere de Lavinia Stan și Lucian Turcescu, București, Universal Dalsi, 1996.